

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ

ПЕРЕД ЛИЦЕМ АЗІЇ

(КРИМСЬКІ ЕТЮДИ)

АЗІЯ

Першого дня нашого перебування в Криму, скоро по сході сонця, ми вийшли на „Стрілку“. Так називався високий виступ нашої садиби, з якого чудово було видно всю панораму моря й морського берега.

Ранок був свіжий й бадьорий. Сонце пекло ще в міру, і під ним радісно сміялось ясноблакитне море. До його двома зеленими крилами підходили гори і так само сміялись.

Ч о м у?

Тому, що було так ясно, тихо й тепло. Тому, що було так просторо. Що такі ніжні і zarazом глибокі й свіжі були всі фарби оточення.

Майя спинилась і сплеснула руками:

— Ах, як тут гарно. Я ніколи не бачила моря.

Павло Михайлович тонко усміхнувся:

— Ну, тепер побачите.

Майя жадібними очима впиалась в безкраю безвість. Всім єством своїм пила рахманну синь морську і розпитувала, розпитувала:

— Що то таке?

— А то?

— А туди далі?

Павло Михайлович з усмішкою філософа, що багато дечого перебачив на своєму віку, давав пояснення.

— А сюди прямо, коли піти туди, туди, у далечінь?

— Поїхати пароплавом — поправив Павло Михайлович.

— Ні, піти, піти, — загадано говорила Майя, і здавалось, що вона дійсно йде в повітрі над морем і вітрець розвіває її руське волосся. Там буде Азія.

— А з і я?..

Майя сплеснула руками і повернулась до нас.

— Там буде Азія?

— Так, Азія.

І ми оце стоїмо перед лицем Азії?

— Коли хочете: так, перед лицем Азії, — з своєю усмішкою потвердив Павло Михайлович.

Майя повернулась до моря. Брови їй звелись догори, очі поширились, і вся вона зробилась легка й прозора, як морське повітря.

За тими синіми далями вона ясно бачила Азію, і з подивом і зачаруванням дивилась на неї.

— Що ж ми їй скажемо? — тихо запитала вона.

Вітрець лоскотав їй вухо золотим пуколем.

АНАКРЕОН

Долготелесий і козлоногий, з маленькою лисою головою, цапиною сивою борідкою й очима шіснадцяти - літнього юнака, він був витончено коректний, як колишній гарний директор гімназії, і безтурботний, як метелик. У його було безліч такту й делікатности і стільки ж бажання жити ясно й весело і щирою душею брати від життя все, що в йому є гарного й принадного.

Він був улюбленцем нашого жіноцтва, однаково обох віків — молодого й поважного. На ньому не без симпатії спинались очі й чоловічої половини нашого товариства.

Хто він такий?

Педагог. Може справді колишній директор, а може тільки кандидат на нього. Тепер він лектор ІНО, радянський громадянин. Але очі мої бачили в ньому щось інше. Тільки я не зразу зформулював свою думку. Коли ж вона цілком визріла, я упевнено сказав:

— Анакреон.

Коло його завжди купчилось молоде жіноцтво, як різнобарвні метелики коло білої квітки. Бо він був білий: і убранням, і сріблом волосся. Він був перший організатор різних екскурсій, фотографування групами. Він був ініціатором відвідувань чимнабудь відомих місць і винних склепів. „Там чудесний краєвид. А там прекрасне вино й чудова дівчина, дочка виноградаря“.

І все було в його натурі гарне, і все було в свою міру. І всім було приємно з ним. І всією своєю фігурою й поведженням своїм він наче повторяв у нашому радянському житті модернізований образ поета стародавнього. І здавалось, що ось він, граючи своїми молодими очима, з якимись особливими, цапиними, віями скаже:

Поріділи, побіліли
Рука кучерів моїх,
Зуби в яснах ослабіли,
Згас огонь очей ясних.
Залишилось дуже мало
Днів, щоб пить життя вино,
Парка лік веде їм дбало,
Тартар жде мене давно.
О, страшні льохи підземні:
Вхід до їх відкрито всім,
Вийти ж з їх — думки даремні;
Хто ввійшов, уже по нім.

— Мало днів уже залишилось нам тут. Чи не організувати екскурсію на Кагель? Це ж вулкан колишній. Чи не бажаєте взяти участь у подорожі?

І збирається невелика група, і неодмінно в їй молоді дівчата й жінки. І йде поперед її білий козлоногий Анакреон, без бриля, з непокритою лисою головою. Потім покрие її, мов татарка, білою хусточкою.

Іду і я. Тягнуь в кінці валки, як тяжка гармата. Важко йти, душно. А тут жаос кам'яний, а тут стежка дряпається по камінні: то вгору, то вниз, то туди, то сюди. Кинулась вниз.

Анакреон попереду. Стрибає з каменя на камінь, мов справжній гірський цап.

— Нічого! Ось зараз буде Суук - су. Холодна вода. Сюди!

Дійсно. Стремить із скелі уламок залізної труби й біжить із його чиста, як кришталь, вода, холодна - холодна.

П'є ту воду Анакреон. П'ємо всі ми. Раз і вдруге. Намочує Анакреон свою хустку і мокрою пов'язує голову.

— Ну, далі.

Ідуть далі, понад берегом, по скелях, туди, де тупим конусом сіріє Кагель. А я залишаюсь у „хаосі“. Не можу зійти з Анакреоном. Не поспію. Куди мені. А то організує другу екскурсію. Умовляється з Мустафою і той везе нас кри- тою тентом лін йкою по шосе на парі добрих коней.

Лін йка, мов квітник, повна гарних жінок. І між ними Анакреон витягає свою довгу шию. Він задоволений. Він щасливий.

— Неодмінно до Бауера заїдемо. Неодмінно. Там чудове вино. Вид на море у нього надзвичайний.

Ідемо.

Ліворуч — гори. Праворуч море. А над ним повітряний океан. А в тому оке- ані — сонце. І сонце в серцях нашого жіноцтва і в серці Анакреона. А понад шосе цвітуть маки. Чудові, червоні кримські маки.

Іхали - іхали.

— Стій!

Спин'є Мустафа коней. Зстрибує з лінйки Анакреон. За ним жіноцтво.

— А ви не хочете?

— Ні. Неохота.

— Та вип'ємо саму малість. Чудесне вино. Там такий краєвид відкривається.

— Ні.

— Шкода.

Анакреон дивиться на мене.:

— Тільки саму малість.

І здається я знов чую знайомі слова:

Чом сухе у чаші дно?
Лий, хлопчиську ясолиций,
Тільки в п'яне ти вино
Влий тв'єрезі водиці.
Ми не скіфи; не хвалю,
Друзі, тих, хто п'є незважно.
Я, п'ючи, співають люблю,
Чи бесідувать поважно.

— Вірю, вірю. Тільки нема охоти.

Повертається до жіноцтва.

— Ходімо.

Котить лінейка далі. У нас під тентом сміх і жарти. Дехто молодший з жі- ноцтва поліз на козли до Мустафи. Уже в їх руках віжки. Уже коні біжать з гори, мов очумілі.

— Дивіться: полетимо з кручі.

— Не біда.

Хтось із дам упустив пучок квіток. Вже він далеко від нас лежить на шосе.

— Стій! — гукає Анакреон.

Схоплюється з лінйки і молодо йде за квітками. Підняв. Несе назад. Вертає їх власниці.

— Дякую. На віщо?

— Не можна. Не можна кидати таке добро на шлях.

Сідає на своє місце, веселий і щасливий, в своїх похилих літах молодий.

Тепер ліворуч сліпуче сяє повітряний океан, а під ним мліє бірюзове море. А понад шосе живим огнем горять маки.

І Анакреон дивиться на все те і пломеніє й сам, мов мак нагірний.

БАЛЬ У РАЄВСЬКИХ

Ми сиділи невеликою купою на лаві під соснами й вели вечірню розмову. Перед нами, зараз коло сосон, була лощинка з давнім квітником на ній. В центрі його струнко підводилась вгору столітня пальма і надавала собою екзотики всьому, що її оточувало. За квітником світився вікнами трьох-поверховий, у мавританському стилі будований, палац. По доріжках квітника й по пляцу перед будинком ходили й сиділи купами на лавках, по літньому виражені люди, чоловіки й жінки. А в центрі будинку, на нижній його терасі, повній світла й затишки, під звуки роялю танцювали різнобарвно вряжені пари. У кріслах сиділи поважні особи.

Ми дивились на ту світляну картину.

— Баль у Раєвських, — сказав молодий професор київський.

І дійсно, утворилася ілюзія, що в Карасані, у Раєвських, з'їхалось багато гостей. Палає огнями їх мавританський палац.

Танцюють химерно вряжені гості. Десь там сидить поважна господиня, а коло неї кучерявий негровидий Пушкін... Розповідає їй про щось і молодо, запально жестикулює...

Свідомість підказувала, що не цей палац стояв у Карасані за часів Пушкіна, не таке було оточення. Але ілюзія була така принадна! І ми дивились на той баль з захопленням.

Та ось знаєцька між гістьми майнула химерна фігура: по східцях на веранду сходив юнак, — зовсім голий, у одні синіх трусиках.

— Дивіться: якийсь дивак приїхав до Раєвських на баль без штанів! — промовив хтось із нас.

І раптом розвіялась ілюзія. Перед нами був сучасний Карасан, будинок відпочинку робітників освіти. Не гості можновладних панів Раєвських, цвіт імперії минулої, зібрались там, а громадяни нової, ще не чуваної в світі держави, республіки робітничо - селянської.

З'їхались вони з усіх кінців тієї республіки: і з Мурману і з Казакстану, і з Оренбурга й України, з Ленінграда й Москви...

Не знаю, як моїм товаришам, а мені в той час було і боляче й приємно. Боляче, що ми в запалі боротьби, завдяки скитській безпосередності, може занідто брязнули об землю старою культурою, брязнули Пушкіним. Приємно, що благами життя тепер користуються широкі маси трудящих.

ЗІГЗАГИ

Була ніч. Невразною плямою сіріла скеля Плака. Потворно зводилась угору Аю - дага. А між ними зибилось море.

На ньому був невразний, але безутишний рух. І від того руху на далекому просторі відбувалось безутишне блискотіння мільйонів світляних бліків.

Над морем, десь далеко - далеко, в Азії, почав пробиватись місяць, а ми сиділи під кручею на камені коло води й дивились на море. Стежили, як на ньому разом з тим, як підбивався угору місяць, все виразніше й виразніше виявляється світляний шлях. Той шлях ішов до нас і ніяк не міг дійти.

Він був не суцільний. Подекуди перерив в'яз.

Очевидно бріз, що повів в з берега, не рівномірно наполягав на море і не скрізь однаково хвлював його поверхню.

Я звернув на це увагу товариша і ми мовчки стежили за світляною грою хвиль.

Чомусь та гра, може по контрасту великого й малого, небережного й обмеженого, нагадувала мені далекий вечір моєї молодости, коли я в Чернігівщині стояв на мосту в Сосниці над Убеддю й дивився, як місяць осявав тиху поверхню річки, а на ній у розтопленому сріблі важко плавало чорне листя латаття. І Убедь тоді була така строката, як тепер море.

І я спитав товариша, що був з тих місць.

— Ну, як тече тепер ваша Убедь і як точиться життя на ній?

Шлях на морі на хвилину похитнувся і збігся зигзагами до купи. І знову розривався. Товариш зідхнув.

— Що ж, життя те саме, що й скрізь.

Замислився, приглядаючись, в морську далечинь і потім почав розповідати.

Місяць підвівся вище і почав стріляти сріблом у наш край. Шлях від його розгортався все ясніше, але ще різкіше розривався на кілька частин. І ті частини ніяк не могли сполучитися. І тим більше хотілось, щоб він злився таки в одну лінію. І хотілось, щоб і на Убеді утворилось щось ясне й гарне.

І, посміхаючись, я спитав:

— Так, нічим і не вславилась ваша Убедь?

Товариш осміхнувся й сказав:

— Чому ні. У нас колись жив Ленін.

— Ленін? Що ви кажете!

— Еге, жив Ленін.

Знов з Азії стрельнув по морю сріблом місяць і тепер дострельнув майже до берега. І знов розірвалася стріла на кілька частин.

— Це ще було до війни й революції. Ленін якийсь час конспіративно жив у маєтку генерала Колонтая. Дочка його, Колонтай, знаєте ж, відома революціонерка. Ніхто тоді у нас і не думав, що то за людина живе у Колонтаїв. Невеличкий, непоказний... Їздив з Колонтаями в їх колясках. Носив крохмальні комірці і лайкові рукавички. А селяни наші сміялись з його і взивали його заочі диваком, чудачком...

— Що ви кажете?

— Так.

Знов зарябіло-зарябіло море. Подихнув попід берегом вітрець од Аю-дага і обвіяв нас.

— Їм було чудно, що якийсь чоловічок, такий, кажу, непоказний, живе у генерала, їздить з ним у блискучих екіпажах і потай, де зустрінеться з мужиками, підбиває їх проти того самого генерала. „Знаємо, мовляв, вас. Не на таких наскочив. Не дурні, щоб після дев'ятого року послухатись тебе. Сам перший ще й генералові скажеш“.

Розбіжно посміхається син Убеді і грає дрібними скалками море.

— Хто ж знав?

Так. Дійсно, хто знав, що тій опекуватій людині, у крохмальних комірцях і білих лайкових рукавичках, скоро доведеться, покидавши все це, взяти до своїх рук важке й неповоротне стерно великої держави пролетарської. Хто знав, що той руденький чоловічок, прижмурюючи в розмові свої монгольські очі, через голови їх, мужиків колонтаївських, пробає обрії нового життя всесвітнього.

Місяць стрельнув востаннє і з розгону стріла його добігла до наших ніг. Ударилась у камінь своїм вістрям огнемним, уп'ялась у нього і, хилитаючись на морі напруженою тростю, мов силкувалась глибше й глибше увійти в берег.

Азія таки добилась до нас.

Нерушно стояла скеля Плака і чорно сутенів, убрівши в море, Аю-даг.

ТІРТЕЙ І САФО

Ми сиділи в ідальні, влаштованій на свіжому повітрі під тентом. Стіл був розрахований чоловіка на сто. У кожного було своє місце.

Сніданок кінчався, коли до свого місця, навжоси проти мене, підійшла молода, чорнява дівчина і здивовано підвівши вродливі брови, безпорадно стала за стільцем. На її місці сиділа старенька пані, що майже ніколи не попадала на своє місце, і зосереджено доїдала її порцію.

Тоді їй показали порожнє місце трохи далі, ліворуч, і вона сіла там.

Під тентом залишилося зовсім мало відпочівників. Нарешті, туди зайшов просто з моря, з вохким рушником на плечі, молодий русявий юнак і гнівно нахмурих свої брови: його місце було зайняте...

— Ну добре! — незадоволено промовив він, відкидаючи назад рушника, ступив кілька кроків поза порожніми стільцями й рішуче сів поруч чорнявої дівчини.

— Ви, товаришко, не на своєму місці! — досить різко мовив він.

Очевидно, після купання в його був апетит і той апетит драгував.

— Знаю. Моє місце було зайняте і мені вказано на це, — просто відповіла дівчина і повела вбік юнака схвильованим смоляно-вохким поглядом.

Він прийняв його своїми очима і його гнів раптом погас.

— Дайте мені сюди чого небудь попоїсти, — спокійно сказав він, відкинувшись назад, прислужниці.

Хто був за столом, переглянулись і осміхнулись: так просто й скоро сталось усмирення юнацького палу єдиним тільки дівочим поглядом.

А між молодятами тим часом зав'язалась розмова.

З тієї зустрічі молода парочка була нерозлучна. Їх можна було бачити всюди: коло моря, коло майданчика, що на ньому грали в волей-бола, коло яток, де татари продавали груші, виноград і чув'яки, і високо в горах, на малоїзженому шосе, що вигинаючись сірою гадюкою, побігло до другого старого шосе.

Вони певне були робітники освіти й чомусь нагадували мені дві клясичні по-статі: шкільного вчителя з Атен, Тіртея, що своїми поезіями підбадьорював мужність спартанців за часів другої війни мессенської, і славутню вчительку Сафо, що жила в Мітілені і навчала дівчат музики й поезії.

Він — вродливий, стрункий і мужній — юнак, прямоносий, з голеним по радянському обличчям і коротко стриженою головою, цілком відповідав би уявленню про палкого співця що покликав:

Хіба не ви потомки Геркулеса,
Сини кохані перемог,
Хіба не з вами міць Зевеса
І жереби війни не вам дав бог.

Коли б його голова не почала від чола зарані оголятися і в рухах його не почувалось ритмів людини, що через неї пройшла гроза недавньої революції.

Вона, смагла й волоока, з довгастим, м'яко округленим обличчям грекині, була справжня Сафо. В її вдачі почувалось п'янюче вино пристрасти первісної людини, гарно приховане сучасною культурою. Вона була спокійна, трохи може млява, але повільні рухи її тіла і вохкий блиск очей так нагадували слова її мітіленського прообразу:

Місяць закотився, згас Волосожар.
Ніч іде. А в мене серце не дрима.
У крові хвилює переливний жар,
Ждуть уста цілунку, а його нема.

Не знаю, яка доля судилась моїм Тіртеєві й Сафо. Думаю, що дарма їм зустріч коло моря не пройшла і так чи інак позначилась в житті їхньому. Пригадую тільки останні хвилини, що мені довелось провести з ними.

То був мій послідній вечір у Криму. Я сидів високо над морем під старим кладовищем, задекорованим кипарисами.

Море було надзвичайно тихе. Коло берега — дзеркальне, а під обрій — перломутрове. У тому перломутрі ледві виднівся пароплав. Він ішов кудись на схід. А просто проти мене, верстви за три, за чотири, плив якийсь човен під вітрилом. І він сам і його вітрило були кольору грифелю.

Аю - даг помалу закутувався у сине вечірнє повивало. На морі — під берегом грав на сурмі татарин, і його монотонне тра - та - та так пасувало до вечірньої задуми краєвиду.

І ось тоді згори під кладовище підійшли мої Тіртей і Сафо, сіли поруч мене над кручею і почали дивитись на море.

Вони були тихі й ласкаві, як той вечір, і здавалось, що в їх душах така ж гармонія, в яку сполучні були і море, що весь час непомітно міняло свої фарби, і одинокий сірий парус на ньому, і сумно - монотонна гра татарина на воді під берегом.

Вони принесли з собою винограду. Їли його і мене частували і стежили зомною, як поволі гуснуть на морі фарби і вечір наближається до ночі.

Вони були в той час такі щасливі, і я, прощаючись, сердечно побажав їм щастя в майбутньому.

МОРСЬКИЙ ПАВУК

Купаючись, я любив роздягатись на великому, в один бік похилому камені, що хвалі звичайно з шумом бились в один стрімко обрубаний бік його і лагідно лизали другий бік, похилий.

Коло того каменю було чимало меншого каміння і хвилі стрибали по його сірих слизьких брилах, як білі коти по скелях.

Роздягшись, я любив погрітись на сонці і дивитись, як те каміння то потопало під водою, то виринало з неї.

Одного разу я помітив на ближчій до мене камінюці якусь сіреньку живу істоту. Була вона подібна до невеличкого рака, або до тарантула. Не знаю, як вона звється, а я назвав її морським павуком. Здається, що така й є дійсна її назва.

Павук виходив з води на камінь. Закріплювався на ньому й сидів нерухомо. Хвилі перебігали через камінь і через його. І здавалось, що йому однаково гарно, коли він під водою і в повітрі, коли хвиля шумить над ним і під ним.

Чисто морський філософ, або поет.

Я кидав у його дрібними камінцями. Ті камінці падали зовсім близько, але він не звертав на їх уваги. Тільки коли я підводився, щоб іти в воду, й наближався до його, він раптом тікав у море.

Очевидно, біла велич мого осяяного сонцем тіла лякала його.

Я звик до того павука, і мені немов чого не вистачало, коли я, роздягаючись, не бачив його на своєму місці.

Одного разу, в передвечірній час, я тихо йшов берегом і помітив на ньому під кручею старенького чоловічка, що нерухомо сидів на рині, підобравши під себе ноги. Перед ним на двох камінцях стояв невеличкий бляшаний чайник. Під чайником курились тріски.

І вилинялий одяг тієї людини, і шкіра на її тілі, і волосся на голові і в борді — все було сіре, як і та ринь, що він сидів на ній. Навіть бляха на чайнику, стара й закурена, була сіра.

Я підійшов до його й привітався.

Він, знехотя глянувши на мене колись мабуть блакитними, а тепер вилинялими сірими очима, знехотя відповів на привітання. Вся його увага була коло чайника, що потиху кипів на останньому огні.

Коло його лежав невеличкий подорожній клунок, щось подібне до вудки й ціпок. Більше не було нічого.

Я присів до його.

— Варите? — спитав я, щоб почати розмову.

— Так... Варю,—нехотя відповів він і помішав дерев'яною ложкою в чайнику.

— Вечерю?

— Вечерю.

Очевидно, старий не любив розмовляти, і я замовчав.

Він зняв з огню чайник, добув із торбини шкуринку хліба й почав вечерять. Розмочував у чайнику хліб, відкушував його беззубим ротом і довго м'яв яснами, сьорбаючи з чайника якусь гарячу рідину.

Помалу заходив вечір і на морі Одоляри з рожевих зробились сірими, а Аю - даг понявся млюю.

Коли старий наївся, я таки розговорився з ним.

Щороку, як тільки в горах розтане сніг і гаразд угріється на сонці прибережне каміння, він іде берегом моря в подорож. Куди? Туди, в який край більше берега. Коли зимував у Євпаторії, іде на Судак і Феодосію. А коли зима застала в Керчі, іде на Севастопіль і Саки.

Нічого з ним немає, окрім торбинки, чайника, ножа, ложки, ціпка й будки. Або інакше сказати: має з собою все, йому потрібне.

Ось він і сьогодні випрохав у буфеті на пристані оту шкуринку хліба, наловив бичків, добув води й трісочок, зварив собі юшки, поїв, і більше йому нічого не треба. Сидить і дивиться на вечірне море.

Там десь далеко плине пароплав. Білий моторовий човен лопоче машиною під Аю - дагом. На пристані в буфеті засвічуються огні. По - вечірньому замислюється над морем так званий Чехівський дімок.

Старий розгрібає коло себе ринь, робить у ній ліжко і кладе торбину в голови. Лягатиме спати.

— І нікого у вас немає рідного,— питаю я.

— Навіщо вони мені?— відповідає старий. Ось може є. Є сонце.

Ліг і лежить нерухомо.

Внизу під нами ледве-ледве шуміло море, нагортаючи на берег білі гребені тихої хвилі. І мені здалось, що я бачу перед собою сірого морського павука, що вийшов з води на вільне повітря і передихує в ньому хвилини свого життя.

З якого моря вийшов він? Де ті глибини, що в їх він народився і жив у ті часи, коли очі йому були ясні й блакитні, а волосся русяве?

Я не питав. Та й навіщо?

Сірий павучок дрімав.

Я підвівся й пішов од його.